

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.173>
УДК 303.446.4(477)

Ірина КОЛЕСНИК

докторка історичних наук, професорка, провідна наукова співробітниця,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)
ikolesnyk2002@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1605-2919>

АНТИКОЛОНІАЛІЗМ. ПОСТКОЛОНІАЛІЗМ. УКРАЇНА (МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ЕСЕЙ)

Мета полягає в аналізі понять «антиколоніалізм» та «постколоніалізм» у контексті української історії. **Методологія** базується на принципах інтелектуальної історії, історії понять, компаративної історії, постколоніальної критики та методах історіографічного аналізу. **Наукова новизна.** Порівнюються антиколоніалізм і постколоніалізм та досліджуються зв'язки між особливостями типу колоніалізму, способами мислення й системами знань в Європі, Азії та Латинській Америці, які сформували ці два різновиди спротиву колоніалізму. Прикладом антиколоніального дискурсу слугують праці М. Грушевського та істориків-економістів раннього радянського періоду. Окреслюються ключові моменти розвитку постколоніалізму (орієнталізм Е. Саїда, постколоніальні студії, мультикультуралізм, філософія доби глобалізації). І. Лисяк-Рудницький розглядав особливості українського постколоніалізму з огляду на специфіку колоніалізму на українському ґрунті, що характеризувався політикою російщення та асиміляції. **Висновки.** Зараз ми є свідками діалогу між антиколоніальною ідеологією й постколоніальною критикою. В Росії це постає у вигляді потрійної самоідентифікації. В Україні внаслідок російсько-української війни прискорюються процеси деколонізації, війна набуває постколоніального характеру.

Ключові слова: антиколоніалізм, постколоніалізм, історія України, російщення, асиміляція / малоросіянізація, колоніальність, потрійна самоідентифікація Росії, постколоніальна російсько-українська війна.

Цитування: Колесник І. Антиколоніалізм. Постколоніалізм. Україна (методологічний есей). *Український історичний журнал*. 2024. № 4 (577). С. 173—192. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.173>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 4 (577)

Колоніалізм має багато облич та різні іпостасі. Сутність його визначають то як політику гноблення, військової, політичної та економічної експлуатації, то як ідеологію, то як психологічне явище. Від початку колоніалізм набув глобального характеру, уніфікуючи виробництво товарів, технології, думки, спосіб життя, соціальні й культурні практики колонізаторів і колонізованих. Протистояння колоніалізму відбувається у формі антиколоніалізму та постколоніалізму.

Антиколоніалізм

Антиколоніалізм означає не лише протистояння колоніалізму, а вивищення національних цінностей над універсальними імперськими; це не просто заперечення колоніалізму, а схвалення протилежного. Принципово важлива риса антиколоніалізму — наслідування структур мислення та письма колоніалізму, тобто він здобуває полемічної виразності й політичної заангажованості «шляхом прямого успадкування структур колоніалізму». Це означає, що всю систему колоніальних цінностей він перевертає з ніг на голову, замість імперського псевдоуніверсалізму розглядає націю як джерело всіх цінностей, де місце імперських «фальшивих» міфів заступають «правдиві» міфи національного визволення (М. Павлишин, Г. Бгабга) [1, С. 706]. «Антиколоніальне кредо», на думку М. Павлишина, повторює з протилежним знаком структури колоніалізму та, як це не парадоксально, таким чином зберігає їх. Більше того, антиколоніалізм «не менш монологічний та ідеологізований, ніж його противник», тому не випадково в його дискурсі «зустрічається часто підсвідоме бажання далі говорити від імені влади — хоч, правда, влади нової та іншої» [2]. В методологічному підґрунті антиколоніалізму лежать марксизм і неомарксизм. У цілому йому притаманний войовничий, агресивний характер, його основу складає типова ліва антиімперіалістська ідея.

Витоки антиколоніалізму слід шукати в українському романтизмі та кращих зразках модернізму. Прикладом антиколоніальних досліджень слугують історичні тексти М. Грушевського, що постають як антитеза (або інтелектуальний опір) культурному колоніалізму Російської імперії, який зреалізувався у законодавстві, діях державних установ, в освіті, науці, масовій і «високій» культурах. Його стаття «Звичайна схема “русской” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904 р.) має всі ознаки антиколоніального письма. По-перше, вона полемічно загострена проти офіційної російської імперської ідеології та історіографії. Отже імперському універсалізмові протиставляється ідея національної самобутності, бездержавному ірраціоналізмові — принцип національного визволення. Стаття не лише полемічна, вона має політичну, антиімперську спрямованість із наголосом на системі національних і культурних цінностей українського народу як самостійного суб'єкта історії (поряд із російським та білоруським). По-друге, текст М. Грушевського не виходить поза межі структур імперського наукового дискурсу. Автор простежує еволюцію звичайної (традиційної) схеми «русской» історії: від «історіографічної схеми москов-

ських книжників», в основі якої «лежить ідея генеалогічна — генеалогія московської династії»; далі з початком наукової історіографії в Росії цю схему покладено в основу «Російської держави», а згодом її було перенесено на історію «народу, суспільності, культури» й «русская» історія почала перетворюватися на історію «великорусского народа». Таку саму схему прийняла історія російського права, складаючись із «права Київської держави, московського й імперського» [3, С. 169]. По-третє, деконструкція традиційної державницької схеми «руської» історії була пов'язана з доведенням «фікції “київського періоду”» [3, С. 170], що «не дає можливості відповідно представити історії великоруської народності», а також того факту, що «в цілості включити історію Великого князівства Литовського в “руську історію” нема причини». І ще один аргумент М. Грушевського з посиланням на теорію, що центр уваги має бути перенесений «з історії держави на історію народу». «Антиколоніалізм» українського історика полягає в тому, що імперському універсалізму він протиставляє національні цінності: «“Общерусской” історії й не може бути, як нема “общерусской” народності. Може бути історія всіх “русских народностей”» (української / руської, білоруської, російської). «Нова конструкція східного слов'янства» має заступити місце «руської історії» [3, С. 174].

Таким чином, антиколоніальний дискурс М. Грушевського, ґрунтуючись на структурах імперської свідомості, деконструє традиційну схему «руської» історії, її державницький характер. Його інтелектуальні конструкції жорстко протистоять структурам мислення імперських істориків, проте всі разом вони працюють, мислять в одному інтелектуальному просторі, за подібними нормами, канонами та ідеалами науковості.

Антиколоніальний дискурс наслідували історики-економісти раннього радянського періоду М. Слабченко, М. Яворський, О. Оглоблин, М. Волобуєв. Саме з марксистського арсеналу вони запозичили поняття «колоніалізм» задля характеристики підпорядкованого становища України в колишній царській імперії. Проте характер колоніалізму історики-марксистки оцінювали по-різному. Так, якщо М. Слабченко «вважав Україну колонією *sui generis*», то О. Оглоблин заперечував сам факт того, що Україна була «колонією Росії». На його думку, остання проводила «колоніальну політику на Україні, зокрема в царині економічній», а сам термін «колоніалізм» є «не цілком відповідний для Східної Європи» [4, С. 168—169]. Більш того, антиколоніальний пафос марксистських ідеологів слугував виправданням авторитарних чи тоталітарних (принципово недіалогових) держав [5, С. 35].

Дискусії про те, чи була Україна колонією колишньої Російської імперії чи ні, тривають і по сьогодні. Свого часу суперечки велися в діаспорній та радянській історіографії і загострилися у сучасних російських й українських дослідженнях в умовах постколоніалізму та глобалізації.

Постколоніалізм

Постколоніалізм — другий тип ідейного протистояння колоніалізму. По-перше, він не просто заперечує колоніалізм, але усвідомлює саме його як такий. На відміну від антиколоніальної риторики має схильність до плюралізму, толерантності, компромісу та іронії. Окрім того, постколоніальна свідомість більш творча й винахідлива у своїх прийомах і методах критики колоніалізму та антиколоніалізму. Постколоніалізм передбачає врахування, переосмислення, використання «досвіду як колоніального, так і антиколоніального», а також «розуміння відносності цих двох історичних структур» [1, С. 706]. На думку М. Павлишина, він «згладжує суперечності та змагальні інтенції між (колишнім) колонізатором і колонізованим; сприяє тому, щоб взаєморозуміння, а не озлобленість стало провідним відчуттям у стосунках між ними; визнає кривди минулого, але бачить у них елементи історії, а не двигуни сучасної дії; заохочує колишніх колонізатора та колонізованого до пошуку того *modus vivendi*, який відповідав би інтересам обох сторін» [6, С. 74—75]. У більшості публікацій, констатує дослідник, слово «постколоніальний» використовується як концепт із певним смисловим навантаженням, як елемент звичайного мовлення, що означає «після падіння Радянського Союзу» [2, С. 65]. Дехто навіть готовий «боротися» з «українським постколоніалізмом».

Сутність постколоніалізму полягає в реконструкції взаємовідносин колонізатора, колонізованого та постколоніального інтелектуала. Постколоніальне, вважає М. Павлишин, «відмежовуючись від колоніального, рівночасно вбирає у себе його історичний досвід, а той співіснує з ним в одному часі, місці та навіть в одному культурному явищі» [1, С. 705]. Це історична реальність, що проявляється від практик повсякденного життя, масової й «високої» культури, аж до політичних структур та інституцій, як свідчить досвід Б. Обама, Р. Сунака тощо. В політиці постколоніалізм орієнтується на сучасність, мир, гармонію, свободу вибору, прагматизм і деідеологізацію [2].

Методологічним підґрунтям постколоніальних студій слугують екзистенціалізм, фрейдизм, (нео)марксизм, структуралізм та постструктуралізм. Поряд із постмодернізмом і фемінізмом постколоніальні студії сприймаються як базовий критичний, політично опозиційний дискурс. Виник він у північноамериканських університетах (США, Канада), швидко поширився, слугуючи обґрунтуванням лівих поглядів, опозиційних уподобань та настроїв.

Постколоніальні студії існують у різноманітних формах й аж ніяк не позбавлені політичної заангажованості. М. Павлишин умовно поділяє їх на три групи. Перша — це метакритика, теоретичні дослідження, орієнтовані на пошук відповіді на запитання: що таке постколоніальність? Другу групу утворюють студії, спрямовані на деконструкцію колоніальних дискурсів. Особливу увагу концентрують на бінарних опозиціях своє / чуже, або навпаки, на імперському «ми», позбавляючи колонізований суб'єкт «будь-якої свідомості, крім імперської». Третю утворюють дослідження представників «колись колонізованих культур», ті, які підкреслюють колоніальний фактор, і ті, котрі свідомо позиціонують себе осторонь постколоні-

альної критики та знаходять інші ключі» до явищ цих культур. Великий потенціал постколоніальних студій дослідник убачає «у розшифруванні культур Російської імперії, Радянського Союзу та країн, що постали після нього». В даному просторі він окреслює такі перспективи: дослідження структур імперського домінування у виявах російської культури метрополії; неросійських культур, як аналіз «антиколоніальних і постколоніальних начал у колонізованих культурах». Ці напрями-проекти важливі для інтелектуальної, наукової та культурної «деколонізації як колишніх периферій, так і колишнього центру» [1, С. 707].

Словом, постколоніальний інтелектуал витворює постколоніальний дискурс, який спрямований або проти колонізації, або спродукований самими ж колонізованими. Вибух постколоніальності був спровокований виходом у світ книжки палестинсько-американського критика Е. Саїда «Орієнталізм» (1978 р.).

Контури формування постколоніалізму

Праця Е. Саїда майже водночас із «вироком»-спостереженням Ж.-Ф. Ліотара щодо європейського гранднративу на практиці засвідчила демонтаж метанаративу як витвору європейської культури модерну. Слідом за М. Фуко Е. Саїд уважає, що академічні тексти можуть не лише народжувати знання, але створювати саму реальність, яку мають описувати (себто те, що французький філософ та історик називав дискурсом). Різницю між таким «письмом Заходу» й «мовчанням» Сходу Е. Саїд сприймає як «результат і знак великої культурної сили Заходу», його волі щодо владарювання над Сходом [7]. У книжці Е. Саїда зустрічаємо різне визначення орієнталізму, що виникає наприкінці XVIII — на початку XIX ст. Він розуміє орієнталізм і як «суто наукову діяльність», пік розвитку котрої припадає на середину XIX ст., коли з'являються вчені-орієталісти; і як «систему мислення з приводу Заходу» (орієнталізм сприймав Схід «незмінним та абсолютно відмінним від Заходу»); і як проєкцію Заходу на Схід та волю панувати над ним». Більше того, орієнталізм — це школа інтерпретації, предметом якої є Схід, його цивілізації, народи й характерні риси [7]. Отже орієнталізм можна вважати за різновид регламентованого письма, дослідження, в якому домінують імперативи та ідеологічні преференції. Схід вивчають, досліджують і ним керують, підсумовує Е. Саїд.

Із часом орієнталізм перетворився на методологію постколоніальних студій (post-colonial studies). У 1980-х рр. виникла невеличка дослідницька Subaltern Studies Group (співтовариство інтелектуалів, за висловом Г.Ч. Співак), представники якої ставили за мету вивчення пригнічення (підпорядкування). Її учасники задалися питанням: чи може пригнічений (підпорядкований) промовляти? (йдеться про програмну статтю Г.Ч. Співак «Can the Subaltern Speak?»). Г.Ч. Співак спростовує постулати колоніальної та неокolonіальної історіографії, що творцями індійської нації й національної самосвідомості (націоналізму) є еліти, чи то британські колоніальні власті (адміністратори, інституції, культура), чи то індійські національні еліти (з «персоналіями, інституціями, рухами, ідеями»). Об'єктом студювання, «у нашому випадку досліджень не народу як

такого, але дрейфуючої буферної зони регіональних підпорядкованих еліт», стверджує Г.Ч. Співак, є народ або підпорядковані, «котрі самі по собі трактуються як відхилення від еліти».

Як літературна критикиня Г.Ч. Співак, перефразовуючи власне питання: чи можуть залежні (як жінки) промовляти?, свідомо формулює «неосяжну проблему свідомості залежної жінки» (підпорядкованого). Якщо ви — жінки, бідняки, темношкірі — «то ви стаєте жертвою потрібно». А залежна жінка завжди «німа». Г.Ч. Співак дає відповідь: «Пригнічені не можуть промовляти (самі по собі)». Запозичуючи «методологічну ауру фрейдистської стратегії», вона, зокрема, вбачає аналогію «між перенесенням та літературною критикою чи історіографією», інакше кажучи, суб'єкт постає як текст [8].

Постколоніальні студії мають різні форми: в університетах й академічних установах Заходу вони постають у вигляді наукової теорії, літературної критики; в «незахідному» культурному просторі представлені літературною творчістю, есеїстикою, публіцистичними жанрами.

Постколоніальні студії спрямовані на деконструкцію західної традиційної, домінуючої моделі знання, зокрема таких структуроутворюючих категорій, як «універсалізм», «європоцентризм», «етноцентризм», «розвиток», «прогрес», «держава», «гендер / стать»; а також на створення / легітимацію власного дискурсу неєвропейського характеру. Словом, постколоніалізм перетворюється на методологію, засіб дослідження, легітимації й репрезентації знання.

Американським різновидом чи аналогом постколоніальних студій вважається мультикультуралізм. Сенс постколоніального дискурсу (мультикультуралізму) полягає в актуалізації досвіду мовчазних / безмовних культурних груп, історія яких пов'язана з політичним, соціальним, культурним і психологічним пригніченням. Основні поняття, концепти, якими оперує мультикультуралізм — це проблема «іншування», створення образу «чужого», «іншого», культурної мімікрії, визнання символічного відчуженості, розщеплення, розколотості свідомості. Мультикультуралізм свідомо відмовляється від національного метанаративу, акцентуючи увагу на кроскультурних зв'язках і взаємодіях.

Дисциплінарний статус постколоніалізму можна визначати як методологію, в межах якої відбувається пошук нового інструментарію та мови оповіді. Наголос ставиться на механізмах кроскультурної взаємодії. Минуле, сучасність неєвропейських народів розглядається не під кутом зору національного, а з погляду явищ і впливів глобального характеру, як-от рабство, терор, революція, вигнання, бездомність, історична травма чи втрата культурної ідентичності тощо.

Третя фаза розвитку постколоніалізму, на думку камерунського філософа А. Мбембе, послідовника Ф. Фанона, напряму пов'язана з головною подією нашої доби — глобалізацією. Йдеться про експансію світового ринку, встановлення контролю над природними ресурсами та результатами людської праці, тотальним контролем над усім живим. Тому «плантація», «фабрика» й «колонія» — це були найважливіші експериментальні майданчики (лабораторії), в межах яких виник сучасний авторитарний світ. Ідеологічним підґрунтям цьо-

го періоду слугує створений на противагу універсалістській євроцентристській історії образ глобального цілого та ролі людини у цьому глобалізованому світі (Ф. Фанон) [9]. Отже постколоніальні інтелектуальні стратегії еволюціонували від «орієнталізму» Е. Саїда, через практики *subaltern studies*, до теоретичних рефлексій щодо процесу глобалізації.

Постколоніалізм на українському ґрунті

Постколоніальна свідомість українських інтелектуалів, як уже зазначалося, була толерантнішою, гнучкішою, ідейно розмаїтою, ніж антиколоніалізм попередників. Характерною для постколоніальної свідомості була рецепція понять «колоніалізм», «колоніальний», спроби їх визначення та впровадження низки новітніх понять і формул на зразок «імперська політична концепція», «імперська цивілізація», «малоросіянізація», «нео-Малоросія» тощо.

Так, І. Лисяк-Рудницький, на відміну від представників діаспорної літератури й публіцистики, котрі «залюбки лають “московський імперіалізм і колоніалізм”», деконструє ці поняття, надаючи їм нових смислів і конотацій [10, С. 473]. У центрі уваги дослідника перебуває основний концепт постколоніальної свідомості — «колоніалізм». В есеї «Роль України в новітній історії» (1963 р.) він не згоден із текстуальними практиками марксистів, які воліли «кожну форму національного поневолення називати колоніалізмом». На його думку, «поневолення» й «колоніалізм» — не тотожні поняття. Слідом за О. Оглоблиним він не вважає цей термін релевантним для Східної Європи, себто колоніалізму у класичному розумінні тут не було. Термін «колоніалізм», на його переконання, «треба застосовувати тільки в тих випадках, коли держава-метрополія, експлуатуючи завойовану країну у своїх інтересах, не прагне до національної асиміляції населення останньої». Іншими словами, І. Лисяк-Рудницький спростовує тезу про колоніальний статус України в межах Російської імперії, проте не відкидає цього явища як такого: «Царська Росія мала справжні колонії, як Закавказзя та Туркестан, але Україну годі зараховувати до них» [4, С. 149].

Отже в постколоніальному дискурсі І. Лисяка-Рудницького переплетені колоніальні й антиколоніальні структури мислення: з одного боку, імперська адміністрація відносила Україну «до ядра корінних провінцій європейської Росії», а український південь за темпами економічного зростання випереджав «московський центр»; з іншого, господарська політика уряду була несприятлива для українських інтересів, тобто Україна «несла на собі надмірний податковий тягар» [4, С. 149]. Словом, колоніальний тиск був найпомітнішим в економічній сфері.

Відповідно до постколоніального мислення І. Лисяка-Рудницького, Україна не була російською колонією у класичному розумінні цього слова через наявність в її соціально-політичному житті таких явищ, як зросійщення та асиміляція. У ХІХ ст. перед українським народом постала «дилема щодо вибору між асиміляцією з російською нацією та утвердженням власної окремої національної індивідуальності». Успіхи асиміляційної політики І. Лисяк-Рудницький пояснював

не лише репресивними заходами царського уряду, а більш глибокими, соціально-психологічними чинниками, як-от «велетенський престиж великодержави та блискучої імперської цивілізації», який зваблював багатьох українців. Водночас імперська адміністрація «проводила війну на знищення всіх, навіть найбільш невинних виявів української національної самосвідомості», «пропонуючи “вірним малоросам” нагоди для кар’єри, визнання та матеріальних користей» [4, С. 159].

За радянських часів Росія стає «законним спадкоємцем традиційної російської державності», а УРСР являє собою «компроміс між фактом відновленого російського панування» та здобутками Української революції, які «вже не можна було викреслити» [4, С. 165]. До останніх дослідників відносив глибоку «мутацію» духовності українського народу, його перетворення на «модерну націю», а також зміну структур східноєвропейського простору: «Відродження України [...] поруч із Великоросією і Польщею» [4, С. 165].

Зміни після Другої світової війни у Східній Європі знаменували поширення імперської сфери Москви та остаточне здійснення територіальної програми українства — «консолідації всіх земель з українськомовним населенням в одному українському політичному тілі». Попри те, що слово «малорос» вийшло з ужитку, «імперська політична концепція», яка крилася за цим словом, залишалася чинною. В такому контексті УРСР, за висловом дослідника, «є своєрідною нео-Малоросією» [10, С. 474]. Отже Україна за царських і радянських часів не стикалася з сегрегацією чи дискримінацією, але небезпека полягала у практиках переоцінки російщення та недооцінки «малоросіянізації». І. Лисяк-Рудницький використовував останній термін як синонім асиміляції. Сутність політики російщення полягала в тому, щоб відмовляти Україні у статусі нації, трактуючи її як «малоросійський» різновид єдиної російської нації. Росія послідовно придушувала й винищувала всі прояви «українського сепаратизму», особливо у царинах політичної думки та «високої» культури». Щодо політики асиміляції, то «вона була передусім асиміляцією на державній, або імперській площині». Асиміляція була спрямована не на народні маси, а на еліту, адже «лояльні малороси не зазнавали в імперії ніякої дискримінації. Чинownik або офіцер-малорос користувався зовсім не гіршими шансами у своїй службовій кар’єрі, ніж його товариш, що був етнічним росіянином (“великоросом”）」 [10, С. 474].

Царській адміністрації вдалося «державно і культурно асимілювати провідні шари населення України, а народні маси консервувати в стані національної пасивності та аморфності». Радянський режим також прагнув накинути українському народові «спільну з Росією політично-державну свідомість та спільну “високу” культуру». Саме у цьому й полягає зміст концепції «злиття націй», «єдиного радянського народу», констатував І. Лисяк-Рудницький [10, С. 474].

Звісно, його постколоніальний український дискурс інший, ніж у західних постколоніальних критиків і незахідних інтелектуалів у площині тлумачення колоніалізму на російському імперському ґрунті й національних прагнень України.

Сучасність: діалог антиколоніальної ідеології та постколоніальної критики

Сучасний діалог між антиколоніалізмом і постколоніалізмом зумовлено двома факторами: глобалізацією та колоніальністю. Ми живемо в умовах суцільної глобалізації, з величезними потоками інформації та розгалуженими мережами комунікацій. Відбуваються глобальні зміни у конфігурації світу, замість традиційної дихотомії Захід / Схід виникає нова: Глобальна Північ / Глобальний Південь. Остання конструкція руйнує модернізаційні теорії та схеми прогресу як прояв одностороннього впливу «розвиненого Заходу» на «відсталі Схід».

«Колоніальність» не варто ототожнювати ані з колоніалізмом, ані постколоніалізмом, тому що колоніалізм — це подія, історичне явище, а колоніальність — «його результат, в якому ми всі живемо». Під глобальною колоніальністю автори цієї концепції В. Міньйоло, М. Тлостанова розуміють «владу, буття, сприйняття, гендер, знання, пам'ять», котрі завжди існують у локальних формах [11—12]. Водночас це спільна оптика, що визначає взаємини між світом, речами та людьми. Колоніальність влади являє собою наскрізне історичне явище: християнізація, імперії, рабство, цивілізаційні місії, авторитарні режими, нарешті сучасна глобалізація, нескінченний ланцюг подій, проявів тональності влади, сили, примусу. Вона проникає в усі сфери людської діяльності й визначає основні культурні моделі сучасності. На думку Н. Мальдонадо-Торреса, колоніальність пережила колоніалізм: вона нагадує про себе у книжках, культурі, культурних патернах, у здоровому глузді, ми вдихаємо колоніальність повсюди й кожного дня [13]. Отже дослідники колоніальності (В. Міньйоло, М. Тлостанова, Н. Мальдонадо-Торрес) ставлять знак рівності між сучасністю та колоніальністю.

До слова, колоніальність стосується не тільки колонізованих, пригноблених, а також людей Глобальної Півночі в особі постколоніальних та антиколоніальних інтелектуалів. Чимало з них розуміють, що теперішня ситуація потребує утворення альтернативних дискурсів, із відчутним інтересом до далекого «іншого», до світу, в якому не буде «інших», де замість глобального капіталізму постають інші економічні моделі, інші незахідні способи мислення, інші способи взаємодії з природою. Подібні дискурси стануть у пригоді для успішної боротьби з неокolonіалізмом, європоцентризмом та ксенофобією. Тому не варто маркувати постколоніальних і деколоніальних теоретиків за регіональною чи історичною належністю. Мало хто займається цією проблемою в теоретичному плані, а непорозуміння й підміна термінів помітні в конкретній тематиці.

Колоніальність у свідомості українців слід розглядати як наслідок впливу вікового поневолення, панування імперського й тоталітарного режимів. Страх перед владою, перед її інституціями (від поліціанта до прокурора), виконавчими (від дрібного до високопосадовця), недовіра до судової системи, прогинання перед начальством, великим і маленьким, неспроможність ухвалювати самостійне рішення, робити вибір, іти на ризик — усе це поколіннями накопичувалося, зберігалось століттями в генетичній пам'яті та у практиках суспільного життя.

Колоніальність мислення та знання українців виявляється у запозиченні «кращих» зразків імперської, радянсько-російської, західної науки, техніки, літератури, культури, мистецтва. Синдром колоніальності, тобто небажання цінувати й поважати свою вітчизняну традицію, інтелектуальний потенціал, культуру, виявляється в неспроможності довести власну інакшість, самоцінність і самобутність у будь-якій сфері діяльності. Адже відомо, що ми як народ, нація, країна цікаві для інших не своєю подібністю, а навпаки — унікальністю.

В постколоніальних та антиколоніальних мислителів є спільна риса — критика імперського дискурсу Заходу як глобального колонізатора. Їх діалог фокусується, з одного боку, на розвінчанні колоніалізму, його наслідків і визнанні пріоритету національних цінностей як універсальних, що залишається на черзі по цей день в історіях у колишніх імперсько-колоніальних країнах Центрально-Східної Європи, Латинської Америки, Північно-Східної Азії. З іншого, крах доктрин європоцентризму призвів до зростання авторитету локальної історії, окремих регіонів, популярності нелінійних моделей історії. Якщо антиколоніальний дискурс декларує національну державу як базову одиницю історичного аналізу та складову вітчизняного метанаративу, то постколоніальний акцентує увагу на критиці європоцентризму, ставить під сумнів теоретичні схеми, узагальнюючі концепції й лінійний розвиток історії.

У процесі діалогу прибічники двох таборів актуалізують різні підходи та напрями дослідження, зокрема такий, як нова глобальна історія. Її різновидами є транснаціональна та перехресна історія (*histoire croisée*). Перша стверджує погляд на історичний процес із перспективи довготривалих і масштабних процесів, великих потоків ідей, товарів, людей; друга пов'язана з ідеєю локалізму, комунікаціями, культурними зв'язками, обміном інформацією, практиками взаємодії, співпраці чи конфронтації [14].

Специфіка діалогу антиколоніальної ідеології та постколоніальної критики зумовлена як різними методологічними засадами, так і суттєвими відмінностями в розумінні колоніалізму, наприклад в Індії, Африці чи Америці, ставленням до різноманітних локалів, тобто геополітичних регіонів, таких, як Євразія, Західна або Центрально-Східна Європа. До того, як відомо, антиколоніалізм промовляє мовою колонізатора, себто використовує його понятійний апарат, структури мислення, знання, протиставляючи імперській ідеї національну.

Постколоніалізм демонструє більш толерантний, м'якший підхід до наслідків колоніалізму. Він співіснує з демократичними, авторитарними, неоімперськими режимами, вільними економіками та неоімперіалізмом. Мирно уживається з різними ідеологічними конструкціями, як-от мультикультуралізм, неомарксизм, неолібералізм. Постколоніалізм продукує нові терміни, поняття, створює свій науковий інструментарій, ураховуючи досвід колишніх колонізаторів і колонізованих. На противагу расизму та апартеїду він пропонує креолізацію, нав'язування іншої мови, культури, звичаїв, що має наслідком деформацію ментальних структур корінного населення.

У нинішній ситуації актуалізації антизахідних і неоімперських дискурсів для розуміння історичного, геополітичного, воєнно-політичного, ідеологічного протистояння України й Росії, важливо проаналізувати генеалогії та сучасний стан антиколоніальної свідомості, постколоніальної критики в Росії та в Україні.

Росія: потрійна самоідентифікація

Для російської свідомості характерна подвійна чи навіть потрійна самоідентифікація. Історична свідомість Росії має плутану природу, в котрій переплетені водночас колоніальний, антиколоніальний та постколоніальний дискурси. В результаті утворюється образ Росії, в ідеології якої поєднуються образи колонізатора та колонізованого.

Під час правління Катерини II, в добу колоніальних війн, політики широкої колонізації південних та східних територій імперії відбувалося переміщення значних мас людей (німців, шотландців, італійців, поляків, сербів, болгар, євреїв, українців, росіян тощо), внаслідок чого було утворено мультикультурну імперію. За Миколи I вона перетворилася на моноідеологічну, де запанували консерватизм і традиційні цінності. Не підлягає сумніву імперський пафос уваровської тріади «православ'я, самодержавство, народність» (1833 р.). У ній було викладено основні засади буття російського народу як жива реакція на конституційні прагнення декабристів, революцію 1830 р. у Франції, польське повстання 1830—1831 рр., «холерні бунти» у Центральній Росії.

Теорія «офіційної народності» стала предметом суперечок як серед російських інтелектуалів, так і згодом освічених представників залежних від імперського режиму народів, націй. До прикладу, протоантиколоніальні мотиви звучать у романтиків-слов'янофілів (О. Хом'яков, брати І. та П. Киреевські, батько й син С. і К. Аксакови, Ю. Самарін тощо), зокрема їхня критика Заходу, вивіщення національної культурної традиції, ідея самобутності російської історії. Слов'янофілство й напівпровінційне західництво в Росії виникають майже одночасно, вони були просякнуті опозиційними настоями та поглядами, проте їхня критика Заходу мала антиліберальний характер. Сьогодні антизахідна, антиколоніальна риторика, актуалізована війною проти України, здобула новий імпульс в академічному середовищі та масово-публічному просторі Росії. Нині ця країна перебуває на хвилі імперських настроїв. Якщо у суспільстві до них переважає поблажливе ставлення, то в окремих філософів, в освітніх програмах і пропагандистських медіа — справжній ажіотаж. Причому імперський (колоніальний) дискурс представлений у різних вимірах.

Перш за все, імперський характер має російська історія та історіографія. Щоправда, слід визнати, від самого початку інтелектуальними донорами російської імперської конструкції стали професори Києво-Могилянської колегії — саме вони зробили великий внесок у розбудову російської імперської ідеології. У 1674 р. з'явився історичний компендіум «Синопис», авторство якого приписують ректорові згаданого навчального закладу Інокентієві Гізелю. Як монархіст

він дотримувався концепції про споконвічність самодержавства в Росії й доводив спадковість монархії Київської Русі з Московським царством. Феофан Прокорович, теж у минулому ректор-могилянець, а згодом найближчий сподвижник Петра I, у трактаті «Правила волі монаршої» (1722 р.) запропонував і довів цареві переваги імперського проекту державного устрою [15, С. 397—398].

Російська еліта не змогла згенерувати свій власний проект. Навпаки, її нарцисизм виявлявся в її імперськості. Здебільшого вона була мультикультурною, мала різні етнічні корені: татарські (Державін, Карамзін, Уваров, Аксакови), турецькі (Жуковський), українські (Трощинський, Кочубеї, Розумовські-Репніни, Жемчужников, Гоголь, Кукольники, Закревські), польські (Чарторийський), німецькі (Бенкендорф, Брюллов). Тому будь-які пробіски національної свідомості, «місцевого патріотизму» згасали перед імперською величчю, як це сталося з малоросійською елітою.

У СРСР, незважаючи на замовчування ідейного спадку з імперською Росією, відбувався процес повернення до імперської ідеології. Радянська імперія, по суті, мала постколоніальну природу. За висловом М. Глостанової, це була «постколоніальна федерація» по відношенню до неросійських народів, котрі зображувалися радянською історіографією такими, що одвічно страждали в «тюрмі народів» — царській імперії. «Розквіт» союзних республік у складі «союзу непорушного», на перший погляд, нагадував «театральний мультикультуралізм». Це означає, що СРСР проводив політику креолізації, тобто російщення, а замість етнічної сегрегації — асиміляції (тобто малоросіянізації у випадку України) на противагу демонізованому Заходу. Зазвичай це був здебільшого «картонний макет» полікультурної держави, що приховував орієнталізм, дискримінацію за етнічним чинником, структурну нерівність й інші колоніальні вади та свої власні специфічні риси.

Серед цих рис є різне ставлення Росії до своїх колоній у залежності від близькості їх розташування до Європи, що засвідчує вторинність і другорядність вічно наздоганяючої імперії. Внаслідок формування світової системи утворилися глобальні ієрархії держав: Османська й Російська імперії були витиснуті на периферію; їм не дозволяли стати рівними до Великобританії, Франції та США й сьогодні [12].

Ці маркери продовжують впливати на глобальні геополітичні відносини між країнами. Сучасна російська імперія низведена у своєму ранзі з напівпериферійного до остаточно периферійного статусу. Тут діє правило перетворення регресивної імперської відмінності в колоніальну. Другосортна імперія у свідомості суперників сприймається як колонія, незабаром вона починає відчувати цей свій статус і регресувати агресивно й негативно по відношенню до більш сильних своїх імперських суперників, і тим паче до слабких колоніальних «інших» [12].

Для росіян характерне сприйняття майбутнього через минуле. Вважається, що сама мова реагує на особливості психіки: дієслова доконаного типу не мають теперішнього часу та замінюються майбутнім («два и два будет четыре»). У російській мовній свідомості домінує модус майбутнього часу чи у вигляді апокаліпсису (образ «зниклого града Кітежа»), чи соціально-політичної утопії (комунізм). У май-

бутнє також спрямована російська література (Манілов, Обломов), і прагнення маніпулювати ним (зміна календаря в 1920-х рр., програма «будівництва комунізму»). Показово, що російський народ думає не про власне, а про «всесвітнє» майбутнє (концепція російського космізму, ідея «світової революції»). Натомість у мовній моделі часу українців домінує модус сьогодення (в доконаній і недоконаній формі). Він відображає гармонію людини з навколишнім світом, вона не занурена в минуле і не прагне уявного майбутнього. Така рівновага сигналізує про життєвий оптимізм, прагматизм, антропоцентризм історичної свідомості українців [16].

Імперський дискурс у Росії корелюється також з ідеєю цивілізації. В російській історіографії існує чимало думок із цього приводу, від Данилевського до Дугіна. Багато списів зламано навколо типів, стадій і функції цивілізацій. Мені імпонує думка представника британська школи глобальних істориків П. О'Браена, який вважає, що сам термін «цивілізація» був штучним, сформованим поколіннями європейських істориків-ерудитів — ці «сконструйовані цивілізації» (constructed civilization) сприймалися ними як «здогадно унікальні й однорідні» [17, С. 24]. Показово, що він не пов'язує цивілізації з певною реальністю, адже в його розумінні це «аморфні та плинні сутності, котрі називаються "цивілізаціями"» [17, С. 33].

Водночас агресивна, антизахідна, антиколоніальна риторика також присутня у суспільній свідомості та медійному просторі Росії. Причому ці антиколоніальні настрої плескаються в російському суспільстві й корелюються з імперським дискурсом. Пропагандистські наративи стверджують, що Росія нібито веде «справедливу війну» проти «колективного Заходу / НАТО», за власну «історичну самість», як оплот традиційних, тобто консервативних цінностей. Полеміка ведеться у структурах колоніалізму — в рамках дихотомії Захід / Схід, за збереження держави-імперії, з антиліберальною риторикою, на підтримку авторитарного режиму.

В інтелектуальному полі сучасної Росії присутній і «периферійний» постколоніальний дискурс у вигляді «нової імперської історії». Автор цієї концепції співредактор журналу «Ab Imperio» І. Герасимов наголошує, що «нова імперська історія» може деконструювати звичайну «схему російської історії» М. Карамзіна й разом концепцію державницької школи зі властивою їй традицією «державності». Він зазначає, що «нова імперська історія» має антиімперський характер та ототожнює її з «імперською ситуацією», котра складається з «численних локальних осередків самоорганізації, які майже неможливо збалансувати у загальних політичних рамках». За логікою автора, імперська ситуація не передбачає єдиного центру, коли йдеться про «Московію, Велике князівство Литовське і Кримське ханство» [18]. Однак продуктивна ідея про наявність численних локальних центрів самоорганізації спирається на такі штучні й застарілі конструкції, як «імперська ситуація» та «Євразія» — регіон, що його Москва намагається втримати «під контролем». Крім того, «нова імперська історія» має постнаціональний характер, тобто відкидає ідею національної держави, котра сприймається «як метод», що означає «ретроспективну етнічну чистку пам'яті» [18]. Така ж постнаціональна історія, на думку І. Герасимова, не потрібна націоналістам ані в Україні, ані в Росії. Словом, за цими евфемізмами («імперська ситуація», «Євразія») та

плутаними дефініціями («етнічна чистка пам'яті») вочевидь проступають імперські державницькі й ментальні конструкції.

Отже, можемо констатувати, що в масово-політичній свідомості та академічному дискурсі сучасної Росії існує потрійна ідентичність: домінує колоніальна або імперська, набирає обертів на хвилі російсько-української війни антизахідна, антиколоніальна і зберігає свій периферійний статус щодо офіційної науки постколоніальна.

Україна: постколоніальна війна

Більшість українських істориків мислять у межах антиколоніальної ідеології. Як у країнах Центрально-Східної Європи, дослідники деконструюють імперсько-колоніальний дискурс та відновлюють націєцентричні схеми історії. В пострадянських історіографіях національна держава традиційно залишається у центрі уваги як головна аналітична одиниця і структурний елемент національного метанаративу. Справа в тому, що еліти України зацікавлені у створенні респектабельного національного наративу, який би дозволив визначити місце й роль, що її відіграє країна у світі. Тому в українській історіографії незмінно домінує ідея суверенної та незалежної держави.

Наприкінці 1980-х та впродовж 1990-х рр. під антиколоніальними лозунгами розпочалося масове українське відродження за право самостійного існування як нації й держави. Саме під тиском антиколоніального руху в Україні та в інших радянських республіках розвалився тоталітарний СРСР. У серпні 1991 р. УРСР проголосила незалежність, але рештки імперського режиму в усіх сферах життя, політичній, соціальній, культурній, у суспільній свідомості довелося долати ще впродовж тридцяти років аж до сьогодні.

Антиколоніальний дискурс в Україні руйнував перш за все радянський спадок в ідеологічній сфері, зокрема в історіографії. В перші роки незалежності була утворена антиколоніальна націєцентрична концепція української історії. На зміну марксистським догмам і радянським стереотипам українські історики запропонували нову версію минулого. Вони виводили національну державність від Київської Русі. З часом вона занепала та відновилася у вигляді козацької Гетьманщини, яка згодом втратила рештки автономності. Потім була квазісамостійна союзна республіка у складі СРСР і, нарешті, незалежна Україна. Був створений справжній антиколоніальний метанаратив із вивищенням власної державності, нації та культурних цінностей.

Антиколоніальний дискурс в Україні набрав ваги у царині національної пам'яті. Російська-українська війна змінила архетипи історичної пам'яті, відкинула віктимну свідомість, унаслідок чого архетип жертви заступив архетип героя. Для порівняння: польська історична пам'ять містить архетипи месіанства, мобілізації, державності, а російська — культ держави, «великої російської культури», міф «Великої Вітчизняної війни».

Історія-наука й пам'ять по-різному відображають минуле: перша є інструментом пізнання минулого, друга — засобом усвідомлення власного сучасно-

го (П. Нора). Пам'ять вивчає не самі події, а лише їх відображення в пам'яті групи, нації, суспільства. Вона вибіркова, адже висвітлює тільки те минуле, яке потрібно сьогоденню, в ній існують «періоди-фаворити» (для української історії це сакральний час, пов'язаний з іменем Богдана Хмельницького; у французькій — революція XVIII ст.; в радянській — «Велика Жовтнева соціалістична революція»; у сучасній Росії — «Велика Вітчизняна війна 1941—1945 рр.»). Механізм пам'яті вирізняє поворотні періоди в минулому, при тому особливо насиченими подіями вважаються найвіддаленіші відрізки історії або два останніх століття.

Від початку 1990-х рр. на полі історичної пам'яті українців ведуться антиколоніальні «меморіальні», «війни пам'яті» з Росією. Нині в масовій свідомості та професійному історієписанні актуалізуються такі проблеми «близького минулого», як Голодомор, Друга світова війна, сталінські репресії 1930—1950-х рр., депортації, етнічні чистки. Всі ці події відіграють важливу роль у переформатуванні українського минулого. У цілому історики виступають як творці пам'яті, а їхні мнемонічні практики є складовою історичної політики.

Важливою складовою антиколоніальної історичної політики стали практики «декомунізації». Її елементи — перейменування вулиць, районів у містах та селах як своєрідних маркерів пам'яті, демонтаж пам'ятників радянських часів і не тільки («ленінопад»), перегляд пам'ятних дат, скасування радянських свят, реформа церковного календаря тощо.

Сучасна війна зумовила сильний антиімперський, антиколоніальний імпульс у прискоренні процесу українізації всіх сфер суспільного життя: використання української мови в побуті у традиційно російськомовних родинах, стирання відмінностей між українським сходом і заходом, згуртованість суспільства, нації навколо ідеї перемоги.

Антиколоніальний та постколоніальний дискурси належать не тільки до різних локалів, але й різних способів мислення. Водночас антиколоніальні вчені доволі часто є постколоніальними людьми, а постколоніальні дослідники мають антиколоніальні вподобання [12]. Це стосується українських істориків, які вважають себе антиколоніальними мислителями, а насправді є постколоніальними. Звісно, причини цього кореняться у близькому минулому й сьогоденні України.

Народи, в тому числі український, на просторах колишнього СРСР є пострадянськими й постсоціалістичними. Вони — продукт специфічної креолізацій-зросійщення та культурної асиміляції-малоросіянізації (приклад України). «Радянський народ», як відомо, був носієм різних духовних цінностей та численних лояльностей. Він виховувався в «російському (імперському) мовному континенті», в рамках пізньорадянської інтелектуальної культури, орієнтованої на Захід». Унаслідок чого етнічні культури могли бути або російськими / радянськими або західними / глобальними. Тому постколоніальний, пострадянський «інший» виживає без російського / радянського посередництва й напряму звертається до західних / глобальних джерел та різних моделей трансформації, а в деяких випадках до Глобального Півдня в пошуках деколоніальних дискурсів. Ранні постколоніальні дискурси були лівими, антикапіталістичними й не ставили під сумнів

західні норми освіти, права людини, демократію та жіночу емансипацію. Тому постсоціалістична траєкторія колишніх республік СРСР, у тому числі України, означає майже емоційне несприйняття всього соціалістичного й захоплення західним знанням, технологіями, культурою, способом життя. Це відбувалося в той час, коли деякі постколоніалісти робили вибір на користь соціалізму [12].

Слід констатувати, що в українському інтелектуальному просторі ведеться непростий діалог між антиколоніальним і постколоніальним дискурсами. З постколоніального арсеналу запозичуються концепти «сабалтернізація», «сабалтерн», що означає пригнічений, підпорядкований. До ряду постколоніальних належить також концепт «постзалежність» [19]. Початково він мав центральноєвропейський смисл, сформульований з урахуванням постколоніального вторинного європоцентричного, постімперського, постсоціалістичного та інших значень. Цей багатовимірний термін може бути застосовний до різних ситуацій, як-от постапартейд, постдиктатура чи постфордизм. У більшості випадків це може бути травма імперськості, як у випадку з Росією, або ситуація з травматичним досвідом східноєвропейців, котрі тривалий час перебували у численних залежностях від різних імперій і сьогодні динамічно повертаються до Європи. Однак стан залежності не завжди пов'язаний із західними зразками і традицією, а корелюється з природою сучасності. Використання терміна стало можливим завдяки впливу неоліберальної Глобальної Півночі, радше необхідності промовляти на її мові, що вважається легітимним та безпечним. Водночас розбіжності між постколоніальним і деколоніальним підходами дедалі пом'якшуються, згладжуються, що може дати поштовх для майбутніх діалогів.

Результатом дискусії антиколоніальних та постколоніальних інтелектуалів є визнання, що в Україні колоніалізму у класичному варіанті не існувало. Сабалтернізація на східних і західних теренах мала характер не тиску чи примусу, а відбувалася в більш м'яких формах поневолення у складі різних імперських режимів. На території Центрально-Східної Європи замість політики нищення та сегрегації практикувалися засоби креолізації, асиміляції. Так, у випадку Лівобережної України насаджувалися практики малоросіянізації культурної еліти, а на західноукраїнських землях упроваджувалася тактика «вимивання» місцевих еліт як виправдання існування лише «попів і хлопів». Нищення локальної, культурної, національної ідентичності українців у різних імперсько-колоніальних локалах також набувало різноманітних форм: у Російській імперії — у вигляді політики російщення, в Австро-Угорській — спольщення (на Галичині), румунізації (на Буковині), мадяризації (на Закарпатті).

Суперечки навколо питань Голодомору серед прибічників обох таборів, антиколоніального та постколоніального, є продовженням полеміки на тему: чи була Україна колонією Росії у класичному розумінні? Постколоніальний термін «сабалтерн» («пригнічений») цілком прийнятний і до радянської доби українського минулого. Тож із перспективи постколоніальної критики Голодомор слід розуміти як результат взаємодії колонізатора, сабалтерна та постколоніального інтелектуала. Весь радянський і пострадянський, постсоціалістичний період в

історії України варто розглядати в контексті постзалежності, як у більшості країн Центрально-Східної Європи.

Дискусії серед прихильників антиколоніального та постколоніального підходів щодо характеру російсько-української війни набирає обертів як у публічній сфері, так і в академічному дискурсі. Одні вважають, що це війна анти-, інші — нео-, треті — постколоніальна.

Дійсно, найбільша війна в Європі з часів Другої світової — це прояв нашої сучасності, глобальної колоніальності. Вона охоплює не тільки країни Глобальної Півночі (Заходу), де глибоко вкоренилася в текстах, літературі, у витворах мистецтва, пам'яті поколінь, але й Глобальний Південь, для котрого наслідки колоніалізму, неокolonіалізму, неоімперіалізму є реальністю. Сьогодні російсько-українська війна прискорює процеси глобальних змін, зокрема консолідації Глобального Півдня, до якого належать країни з різним економічним потенціалом, рівнем життя та віросповіданням. Ця війна — не конфлікт країн із територіальними чи історичними претензіями, а набагато глибше — це протистояння двох світів, різних систем цінностей, демократичних свобод проти консервативно-імперських «скріп», ліберальних і тоталітарних режимів.

Важливим наслідком війни є те, що Україна набула геополітичної суб'єктності, усвідомлюючи своє місце та роль між країнами Глобальної Півночі та Глобального Півдня. Партнерство й військова допомога Заходу, інших країн світу, з одного боку, героїзм наших вояків, мужність українського народу, успіхи вітчизняної дипломатії змінюють порядок денний, усю систему глобальної безпеки та світову історію. Війна підсилює і прискорює інтеграційні процеси в Україні й на Заході. Показові зміни в масовій свідомості українців. Згідно з опитуваннями, прозахідні симпатії та євроатлантичні устремління охоплюють до 80 % населення на українському сході та 90 % на українському заході.

Війна призвела до радикального розриву з минулим, очищення сучасного, окреслення перспектив. Україна позбулася своєї постсоціалістичної, пострадянської минувшини. З руйнуванням міст, сіл, загибеллю людей, військовиків і цивільних, скінчилася епоха близького минулого у «сім'ї братніх народів» з його революціями, війнами, репресіями, голодоморами, депортаціями, етнічними чистками, переслідуваннями інакомислячих на тлі здобутків радянської культури, досягнень в освоєнні космосу та у спорті. Війна з'єднала Україну як політичну націю, згуртувала суспільство. Носієм ідеї політичної нації є активна меншість, представники якої першими пішли добровольцями на фронт у 2014 р., започаткували волонтерський рух, стримали агресора під час широкомасштабного вторгнення. Політична нація стоїть перед викликами створення нової моделі української державності, подолання корупції, реформування судової системи, реалізації різноманітних програм відновлення економіки, соціальної сфери, освіти й культури.

Війна Росії проти України — це війна ХХІ ст., нового покоління. Звісно, вирішальним у ній залишається людський фактор, стійкість, мужність, висока мотивація наших вояків, проте вона стає дедалі більш технологічною (високоточна зброя, безпілотні системи різного призначення, космічна розвідка, штучний

інтелект, цифровізація армії тощо). Замість старої радянської моделі ведення війни з'являються нові форми (сучасні прийоми тактичного рівня, нестандартне стратегічне й тактичне мислення вищого військового командування).

Важливою ознакою постмодернізму та постколоніалізму вважається гібридність. Сучасна війна з Росією є гібридною, адже окрім військової, політичної, дипломатичної складових вона включає медійну й інформаційно-психологічну. Інформаційно-медійні елементи, різноманітні технічні засоби комунікації створюють унікальні можливості, щоб фіксувати хроніку протистояння. Аудіо-, фото-, відеоматеріали, крім емоційного сприйняття, створюють величезну інформаційну базу злочинів і руйнувань, героїзму та стійкості військовиків, волонтерів, цивільного населення. На підставі численних веб-джерел, письмових і матеріальних, «пишеться» своєрідний «щоденник» Великої війни, який стане предметом дослідження та унікальною платформою для дискусій багатьох поколінь істориків й інших фахівців.

Отже всі ці фактори разом, починаючи з геополітичного, військового, політичного, дипломатичного, громадсько-інформаційного, включаючи повсякденні практики, дають підстави вважати, що російсько-українська війна має ознаки постколоніальної. Проте варто усвідомлювати, що всі суперечки й оцінки її характеру, причин, етапів, наслідків доречні в академічній науці та публічно-масовому дискурсі, але в масовій свідомості українського народу вкоренився образ цієї війни як справедливої, війни за виживання та свободу — до перемоги.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Pavlyshyn, M. Postkolonialna krytyka i teoriia. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* (red. M. Zubrystka). Lviv, 2000. S. 703-708 [in Ukrainian].
[Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* За ред. М. Зубрицької. Львів, 2000. С. 703—708].
2. Pavlyshyn, M. Kozaky v Yamaitsi: postkolonialni rysy v suchasni ukrainskii kulturi. *Slovo i chas*. 1994. 4/5: 65-71 [in Ukrainian].
[Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі. *Слово і час*. 1994. № 4/5. С. 65—71].
3. Hrushevskiy, M. Zvychaina skhema "russkoi" istorii i sprava ratsionalnoho ukladu istorii skhidnoho slovianstva. *Syluety epokh*. Drohobych, 1992. 168-175 [in Ukrainian].
[Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Силуети епох*. Дрогобич, 1992. С. 168—175].
4. Lysiak-Rudnytskyi, I. Rolia Ukrainy v novitnii istorii. *Istorychni ese*. Kyiv: Osnovy, 1994. 1: 145-171 [in Ukrainian].
[Лисяк-Рудницький І. Роль України в новітній історії. Лисяк-Рудницький І. *Історичні ese: У 2 т.* Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 145—171].
5. Ionov, I.N. Novaia globalnaia istoriia i postkolonialnyj diskurs. *Istoriia i sovremennost*. 2009. 2(10): 33-60 [in Russian].
[Іонов І.Н. Новая глобальная история и постколониальный дискурс. *История и современность*. 2009. Вып. 2(10). С. 33—60].
6. Pavlyshyn, M. Postkolonializm yak metod i sklad dumky: Sposterezhenia shchodo ukrainskoho literaturoznavstva na storinkakh zhurnalu "Slovo i chas" u rokakh 1991—2011.

- Postkolonializm. Heneratsii. Kultura*. Kyiv: Laurus, 2014. Teoretychni revizii. 4: 73-84 [in Ukrainian].
- [Павлишин М. Постколоніалізм як метод і склад думки: Спостереження щодо українського літературознавства на сторінках журналу «Слово і час» у роках 1991—2011. *Постколоніалізм. Генерації. Культура*. Київ: Лаурус, 2014. Теоретичні ревізії. Вип. 4. С. 73—84].
7. Said, E.V. *Orientalism*. Kyiv: Osnovy, 2001 [in Ukrainian].
[Саїд Е.В. Орієнталізм. Київ: Основи, 2001].
  8. Spivak, G.Ch. *Chy mozhe pidporiadkowane promovliaty? Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumki XX st.* Lviv, 2000. 714-718 [in Ukrainian].
[Співак Г.Ч. Чи може підпорядковане промовляти? *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* Львів, 2001. С. 714—718].
  9. Mbembe, A. *Сhto takoe postkolonializm?* URL: <https://politcom.org.ua/chto-takoe-postkolonializm> [in Russian].
[Мбембе А. Что такое постколониализм? URL: <https://politcom.org.ua/chto-takoe-postkolonializm> (дата звернення: 16.10.2023)].
  10. Lysiak-Rudnystkyi, I. *Rusyfikatsiia chy malorosiianizatsiia. Istorychni ese.* Kyiv: Osnovy, 1994. 2: 471-476 [in Ukrainian].
[Лисяк-Рудницький І. Русифікація чи малоросіянізація? Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе: У 2 т.* Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 471—476].
  11. Mignolo, W., Tlostanova, M. *The Logic of Coloniality and the Limits of Postcoloniality. The Postcolonial and the Global. Connections, Conflicts, Complicities.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007. 109-123.
  12. Tlostanova, M. *The postcolonial condition, the decolonial option and the postsocialist intervention.* *Albrecht, M. (ed.). Postcolonialism Cross-Examined: Multidirectional Perspectives on Imperial and Colonial Pasts and the Neocolonial Present.* Routledge; 2019. 165-178. URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1335477/FULLTEXT01.pdf>
  13. Maldonado-Torres, N. *On the Coloniality of Being: Contributions to the Development of a Concept.* *Cultural Studies.* 2007. 21(2-3): 240-270. March / May 13.
  14. Kolesnyk, I. *Globalna istoriia. Kontseptualna istoriia.* Kyiv, 2022 [in Ukrainian].
[Колесник І. Глобальна історія. *Концептуальна історія.* Київ, 2019].
  15. Lysiak-Rudnystkyi, I. *V oboroni intelektu. Istorychni ese.* Kyiv: Osnovy, 1994. 2: 381-407 [in Ukrainian].
[Лисяк-Рудницький І. В обороні інтелекту. Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе: У 2 т.* Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 381—407].
  16. Kolesnik, I. *Yazykovaia model vremeni v istoricheskom soznanii ukrainsev. Dialog so vremenem.* 2015. 53: 159-174 [in Russian].
[Колесник І. Языковая модель времени в историческом сознании украинцев. *Диалог со временем.* 2015. 53. С. 159—174].
  17. O'Brien, P. *Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history.* *Journal of Global History.* 2006. 1: 3-39.
  18. *Nashey zadachey yavliaetsia dekonstruktsiia "skhemy russkoy istorii".* URL: <https://www.colta.ru/articles/literature/16199-nashey-zadachey-yavlyaetsya-dekonstruktsiyashemy-russkoy-istorii-sohranyayuscheysya-so-vremenkaramzina> [in Russian].
[Нашей задачей является деконструкция «схемы русской истории». URL: <https://www.colta.ru/articles/literature/16199-nashey-zadachey-yavlyaetsya-dekonstruktsiyashemy-russkoy-istorii-sohranyayuscheysya-so-vremenkaramzina> (дата звернення: 16.10.2023)].
  19. Nycz, R. *Polish Post-Colonial and/or Post-Dependence Studies. Teksty Drugie.* 2014. Vol. 1. No. 5—11.

Надійшла / Received 30.05.2024

Iryna KOLESNYK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Leading Research Fellow, Department of Ukrainian Historiography,
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
ikolesnyk2002@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1605-2919>

ANTICOLONIALISM. POSTCOLONIALISM.
UKRAINE (METHODOLOGICAL ESSAY)

The purpose is to analyze the concepts of anticolonialism and postcolonialism in the context of Ukrainian history. **The research methodology** is based on the principles of intellectual history, the history of conceptual history, comparative history, postcolonial criticism, and methods of historiographical analysis. **The scientific novelty.** The author compares anticolonialism and postcolonialism and examines ties between particularities of the type of colonialism, ways of thinking, and systems of knowledge in Europe, Asia, and Latin America that shaped these two types of resistance to colonialism. The writings of M. Hrushevskyi and the works of economic historians in the early Soviet period are used as examples of anticolonial discourse. The author outlines key points in the development of postcolonialism (E. Said and orientalism, subaltern studies, multiculturalism, and philosophy in the Global Age). I. Lysiak-Rudnytsky considered particularities of Ukrainian postcolonialism in connection to the distinct nature of colonialism on Ukrainian soil, characterized by the policy of russification and assimilation. **Conclusions.** We are currently witnesses to the dialogue between anticolonial ideology and postcolonial criticism. In Russia, it manifests itself in the form of a triple self-identification. In Ukraine, due to the ongoing Russo-Ukrainian war, the processes of decolonization are accelerated, and the war takes on a postcolonial character.

Keywords: *anticolonialism, postcolonialism, history of Ukraine, russification, assimilation, coloniality, the triple self-identification of Russia, postcolonial Russo-Ukrainian war.*